

مقاومت مردم پایه چگونه ممکن خواهد شد؟

نظام امت و امامت در برابر دولت - استیلا و دولت - مارکت

 محسن قنبریان
استاد حوزه علمیه قم

جنگ‌ها و بحران‌ها، آینه‌ای هستند که ضرورت‌ها و ویژگی‌های واقعی یک جامعه را آشکار می‌کنند. جنگ اخیر آمریکا-اسرائیل علیه کشورمان ایران نیز همین نقش را ایفا کرد و نشان داد که جامعه ایرانی، با همه تکثر و اختلاف نظرهای داخلی، می‌تواند در مواجهه با یک دشمن خارجی متحد شود و حول یک «نه» مشترک گرد هم آید. این اتحاد در برابر دشمن، اگرچه ارزشمند است، اما یک وحدت حد اقلی و کف پیوند اجتماعی است. درحالی‌که برای رسیدن به یک وحدت حداکثری و سقف پیوند اجتماعی، باید بتوانیم در پروژه‌های داخلی نیز به این همبستگی و وحدت دست یابیم.

از جمله مهم‌ترین عواملی که بر کیفیت پیوندهای اجتماعی در جوامع تأثیر می‌گذارد، شیوه‌های مختلف حکومت‌داری است. به‌طور کلی، می‌توان رابطه مردم و حکومت را در سه صورت کلی خلاصه کرد:

صورت اول، «دولت-مارکت» است که در آن، دولت برآمده از بازار و در خدمت آن است و مردم در آن به عنوان مصرف‌کننده تعریف می‌شوند. در چنین جامعه‌ای، خدمات عمومی مانند بهداشت نیز به کالا تبدیل می‌شود.

صورت دوم، دولت مستبد است که در آن، حکومت برآمده از اراده عمومی نیست و مردم در آن به تماشاگرانی منفعل تبدیل می‌شوند. در این جوامع، مسئله حکومت لزوماً مسئله مردم نیست. آنچه در عراق صدام و لیبی قذافی دیده شد نمونه‌ای از این قبیل بود.

اما صورت سوم، نظام امت-امامت است. در این نظام، مشروعیت حکومت، حتی اگر از جانب خداوند باشد، منوط به رضایت عمومی است. این اصل، ریشه در سنت شیعی دارد؛ چنان‌که در نامه شیعیان کوفه به امام حسین علیه‌السلام و نیز در سخنان

مسلم بن عقیل، نبود رضایت عمومی به عنوان یکی از علل عدم

مشروعیت حکومت بنی امیه ذکر شده است. در چنین جامعه‌ای

حاکم («ولی»)، یعنی پیوسته به مردم و یکی از جنس خودشان،

است. بنابراین در این جا دوگانه حاکم-مردم از میان می‌رود.

از همین رو، دیگر مفاهیمی مانند مردم-دولت یا دولت-ملت تعابیر

رسایی نخواهند بود. در این فضا است که می‌توان از «مردم» به

معنای واقعی کلمه سخن گفت. آنچنان که امیرالمؤمنین علیه‌السلام

در عهدنامه مالک اشتر می‌فرماید: «انما عماد الدین و جماع

المسلمین و العده للاعداء، العامه من الامه»؛ یعنی جمهور و عموم مردم هم عمود

دین (در ساحت اجتماعی) هستند و هم امکان مقابله با دشمن و هم محل پیوند و

«انما عماد الدین و جماع
المسلمین و العده للاعداء، العامه
من الامه»: یعنی جمهور و عموم
مردم هم عمود دین هستند و
هم امکان مقابله با دشمن و هم
محل پیوند و یگانگی مسلمین.

یگانگی مسلمین.

در این نظام مطلوب، کف و سقف پیوند اجتماعی با دو مفهوم «تبری» و «تولی»

مشخص می‌شود. کف این پیوند، هنگامی است که مردم در مقابل یک دشمن مشترک

خارجی، با حکومت خود هم‌جبهه می‌شوند و «نه» مشترکی را شکل می‌دهند. این

همان مفهوم «تبری» یا بیزاری از دشمن است. اما سقف این پیوند زمانی است که

این هم‌جبهگی، تنها به یک «نه» مشترک محدود نماند و به یک «آری» مشترک و

فعال برای تحقق آرمان‌های خود تبدیل شود. اینجاست که مفهوم «تولی» و پیوند

با همدیگر و با حاکم در سطحی بالاتر محقق می‌گردد. برای رسیدن به این سقف، رضایت اجمالی از حکومت کافی نیست، بلکه اتفاق نظر و مشارکت حداکثری مردم در تعیین سرنوشت و تحقق آرمان‌هایی مانند عدالت، آزادی و پیشرفت ضروری است. در این سقف، به معنای دقیق کلمه، نظام امت-امامت شکل می‌گیرد. دفاع مقدس هشت‌ساله، نمونه‌ای از سقف این نظام است که در آن، رضایت از حکومت و تیری از دشمن، حماسه‌هایی بی‌نظیر آفرید.

برای فهم بهتر نتایج پیوند یادشده در وضعیت جنگی، می‌توان آن را به‌گونه‌ای دیگر تعبیر کرد. می‌توان این پیوند را به رابطه روح و بدن تشبیه کرد. به عبارتی، پیوند مردم باهم و با حکومت، ساخت حقیقی و روح جامعه را تشکیل می‌دهد و نهادها، سازمان‌ها و تشکیلات آن، همگی ساخت حقوقی و بدن جامعه را تشکیل می‌دهد. در جنگ، این ساخت حقیقی دو اثر برجسته دارد:

نخست آنکه به تعبیر امیرالمومنین علیه‌السلام در عهدنامه مالک، مردم تنها «عده» یا عدد و نفرات نیستند، بلکه «عده» هستند؛ یعنی استعدادها، ظرفیت‌ها و امکان‌هایی هستند که می‌توانند در مقابل دشمن برای حفظ کشور و حکومت خود پایداری کنند. این موضوع، به‌ویژه وقتی تهاجم به صورت جنگ اجتماعی درمی‌آید، وسعت بیشتری می‌یابد و مقاومت و دفاع اجتماعی را خلق می‌کند؛ طوری که مردم در بی‌شکلی و سیالیت خود همه رخنه‌ها و نیازها را پر و همه ظرفیت‌ها و فرصت‌ها را بالفعل می‌کنند.

برای مثال، وقتی طرح جنگی دشمن ارباب و خالی کردن شهر می‌شود، مردم با حضور فعال خود در خیابان‌ها آن را خنثی می‌کنند، با جاسوس‌ها و ایادی دشمن مواجهه اطلاعاتی و عملیاتی دارند و ایست‌بازرسی‌های محلی برقرار می‌کنند. این مقاومت مردم‌پایه کلیشه‌ای و تک‌سایز نیست، بلکه متنوع، هوشمند و سلولی است؛ یعنی آحاد مردم به فراخور توان و استعداد خود، رخنه‌های پیرامون خود را به‌بهترین شکل پُر می‌کنند. مقاومت غزه مثال عالی آن است که حتی بدون حکومت مرکزی و سازمان دولتی، در پیوند مردم باهم شکل گرفته است: از تولید محتوا زیر بمباران برای امیدبانی و رساندن صدای مظلومیت تا تعاون و دستگیری و هم‌دردی از یکدیگر.

امروز در ایران اسلامی نیز شاهد این جلوه‌های مردمی هستیم که در پیوند با حکومت مردمی اثری افزون هم یافته است.

دوم، آنکه پیوند مردم باهم و با حکومت که به مثابه ساخت حقیقی و روح جامعه است، ساخت حقوقی یا بدن جامعه را «روئین تن» می‌سازد؛ زیرا این روح جامعه است که به پیکره توان ترمیم جراحات را می‌بخشد. به همین دلیل است که حتی اگر مفاصل و ارکان مهم نظام آسیب ببینند، به سرعت جایگزین می‌شوند. تجربه سال‌های آغازین جنگ تحمیلی و ترورهای گسترده، که با جایگزینی سریع مسئولان ترمیم شد، گواه این مدعا است. این ویژگی منحصر به فرد، تنها در نظام امت-امامت است که شکل می‌گیرد و تاب‌آوری در برابر چنین ضربه‌هایی را ممکن می‌سازد.

قرآن کریم به این رابطه در جامعه نبوی توجه دارد. در جنگ احد وقتی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله به‌عنوان رهبر جامعه، مورد تهاجم واقع شد و شایعه کشته شدن او برخی را متشتت کرد، قرآن تشریح می‌زند که: آیا اگر پیامبر مُرد یا کشته شد شما به پشت سر خود (یعنی دوران جاهلیت) باز می‌گردید؟ این یعنی که ایمان به ارکان اسلام که ساخت حقیقی جامعه را پدید آورده است، حتی با کشته شدن پیامبر هم می‌تواند روئین تنی نکند! این مردم با آن پیوندها مانع از به‌هم‌ریختگی و آشوب می‌شوند و حتی راس و رهبر جدید را طبق ضوابط دینی معلوم و معین می‌کنند و مسیر ایمانی و آرمانی خود را ادامه می‌دهند.

این ویژگی منحصر به فرد به این نحو متعالی جز در نظام امت-امامت شکل نمی‌گیرد. مردم ایران در سال ۶۸ با رحلت امام خمینی آن را تجربه کردند. حزب‌الله لبنان در جریان ترور دبیر کل خود در جنگ با اسرائیل آن را تجربه کرد. و امروز نیز بار دیگر مردم ایران با شهادت امام خامنه‌ای با سربلندی این تجربه را از سر گذرانند. آنچه در این روئین تنی مهم است، مردم و پیوندهای طولی و عرضی (باهم و با حکومت مشروع خود) است و این است که نقطه اوج مقاومت مردم پایه را می‌سازد.

پیوند مردم باهم و با حکومت که به مثابه ساخت حقیقی و روح جامعه است، ساخت حقوقی یا بدن جامعه را «روئین تن» می‌سازد؛ زیرا این روح جامعه است که به پیکره توان ترمیم جراحات را می‌بخشد. به همین دلیل است که حتی اگر مفاصل و ارکان مهم نظام آسیب ببینند، به سرعت جایگزین می‌شوند.

* متن کامل این یادداشت در شماره ۱۰ فصلنامه نامهٔ جمهور در بهار ۱۴۰۴ منتشر شده است.

رایوینت جمهور نام

وبگاه مجله : nameh-jomhour.com

شبکه‌های اجتماعی : @nameh_jomhour

